

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.2/34>

Павлова А. К.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «МОДЕЛЬ» У ЗАРУБІЖНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ ХХ СТ.: ДІАЛЕКТИКА СЕНСІВ

У статті простежено концептуальні підходи до окреслення поняття «модель» у зарубіжних наукових студіях ХХ ст. Закцентовано увагу на сутності, функціональній специфіці та типології моделей. Відповідно до теоретичних узагальнень, модель – це ідеал (взірець, аналог) певного об'єкта вивчення, що відображує його сутність, магістральні ознаки, вияви та відкриває шлях до синтетичного осмислення. Завдяки створеній певним суб'єктом моделі уможливорюється пізнання нових аспектів змісту та прагматики об'єкта гуманітаристики.

Аналізуючи поняття «модель» в системі методології наукового дискурсу, дослідники прагнули з'ясувати магістральні характеристики, що вирізняють її з-поміж інших відомих методів. Ці характеристики оприявнюються гранями тієї чи іншої сфери застосування, що спричинює поліаспектні підходи, відповідні формати визначень.

З-поміж різних типів моделей найбільш актуальним та мотивованим вважається абстрактно-теоретичний, який окреслюється двома базисними утвореннями – зовнішнім та внутрішнім. Складовими зовнішньої системи є первинний, помежовий та заключний конструкти. До внутрішньої відносять фундаментальну категорію, причинність, принципи, етапи поступу, доміантні константи, а також висновки, які актуалізуються на етапі практичного використання здобутих знань.

У науковому постмодерному дискурсі активно обговорюється питання про доміантні ознаки різних типів моделей, актуальних не лише для філософських дисциплін, але й для дисциплін всього гуманітарного циклу. Насамперед, моделі виокремлюються своєрідним помежовим топосом, оскільки їхня сутність виявляється через кореляцію реального предмета пізнання та його первинного осмислення, створення концепції, своєрідний синтез світу та його проєкції. Модель постає незалежною структурою стосовно осердя пізнання та різних теоретичних підходів, на відміну від статусу гіпотези, яка вирізняється теоретичним обґрунтуванням, довершеною, а також практичним доведенням її істинності.

Ключові слова: *усна традиційна культура, фольклорний твір, етнос, особистість, культуротворчість, модель, антропологічна модель.*

Постановка проблеми. В усній традиційній культурі українства віддзеркалено різні аспекти багатогранного життя людини та цілого соціуму, в ній оприявнюється величезний творчий потенціал особистості, який виявляється в перетворенні буття, його осмисленні, поетизації краси людини й природи, добра та величної любові. Поряд із тим, у фольклорному творі вирізняється глибока сутнісна оцінка всього деструктивного, що здатне зруйнувати людську цілісність та життєву гармонію. Прагматика фольклору виявляє безпосередній взаємозв'язок духовного універсуму людини та органічної потреби культуротворчості, усвідомлення власної місії в перетворенні світу,

особистої участі в процесах людинотворення та соціотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність та багатоманітність явищ культури спонукала до використання в сучасних гуманітарних дослідженнях понять «модель», «моделювання», осмислення їхньої сутності та прагматики.

Представниця культурологічної галузі О. Овчарук у праці «Моделювання як методологічний чинник формування образу людини» проаналізувала наукові здобутки вчених першої половини ХХ століття, обґрунтовуючи актуальність методу моделювання в дослідженні образу особистості. Закцентовано увагу на детермінації

понять «модель», «культурна модель», «модальна особистість», які ефективно використовувались представниками психологічної антропології, етноантропології та етнопсихології.

Апелюючи до праць зарубіжних учених, авторка аналізує становлення напряму «Культура–та–особистість», який зорієнтований на осмислення своєрідності буття етносу, універсальних психологічних засад, притаманних усім членам соціокультурної спільноти. У розвідці виокремлено основну ідею цього напряму, сутність якої розкривається через існування в різних типах культури певної моделі людини з її магістральними атрибутами. Дослідницею простежено теоретичні напрацювання Р. Бенедикт, А. Кардинера, Дж. Хонігмана, зосереджено увагу на тлумаченні понять «модель» та «моделі культури», їхній класифікації, зокрема, виокремленні ідеальних та реальних, універсальних та особливих моделей особистості тощо [3, с. 39–40.]

Враховуючи різні характеристики моделей, І. Кульчицький представляє класифікацію відповідно до таких підходів: за субстратом реалізації; за сферою застосування; за часовим фактором; за галуззю знань. За способом виникнення моделі диференціюють на феноменологічні та асимптотичні. Перші з'явилися внаслідок безпосереднього спостереження, вивчення та осмислення, а наступні утворилися дедуктивним шляхом, коли нова модель виникає ситуативно, вирізняючись із складнішої структури [3, с. 280].

У науковому постмодерному дискурсі активно обговорюється питання про домінуючі ознаки різних типів моделей, актуальних не лише для філософських дисциплін, але й для дисциплін всього гуманітарного циклу. Насамперед, моделі виокремлюються своєрідним помежовим топосом, оскільки їхня сутність виявляється через кореляцію реального предмета пізнання та його первинного осмислення, створення концепції, своєрідний синтез світу та його проєкції. Модель постає незалежною структурою стосовно осердя пізнання та різних теоретичних підходів, на відміну від статусу гіпотези, яка вирізняється теоретичним обґрунтуванням, довершеністю, а також практичним доведенням її істинності. Водночас, створення певної моделі передбачає використання паралелізму. Незважаючи на емпіричні характеристики, предмет дослідження не завжди постає в аспекті практичного досвіду, а потребує ще й теоретичного осмислення. За основними ознаками моделі поділяються на формальні, що використовуються в сфері точних

дисциплін, та змістовні, тобто якісні, які використовуються в гуманітарному науковому дискурсі [1, с. 54–56].

Постановка завдання. Відповідно до тлумачення Е. Тайлора, детермінантами культури є знання, вірування, мистецтво, моральність, закони, звичаї та інші здатності й характеристики, які засвоюються людиною в процесі життя як членом певної спільноти [15, с. 55].

Таким чином, в художній традиційній культурі етносу оприявнюються специфічні внутрішні фактори та динаміка взаємодії різноманітних видів соціального буття. Поліаспектність самої культури зумовлює її функціональну специфіку. У антропологічній моделі етнокультури віддзеркалено рівень світогляду, який формувався протягом усього історичного поступу, періодів натхнення, злетів та випробувань. *Метою статті* є дослідження концептуальних підходів до окреслення поняття «модель» у зарубіжному гуманітарному дискурсі ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Власне, акумульований у культурі мислення людини, сформований погляд на світ постає інтегративним чинником, що споріднює особистість із іншими членами соціуму, а також виокремлює аксіологічні засади культурного ядра. Світовідчуття та світорозуміння людини відображене в системі магістральних морально-етичних імперативів та естетичних ідеалів, втілене в художніх образах із їхнім семіотичним значенням та впливом на думки, почуття та переживання усіх, хто долучається до комунікативної взаємодії та репрезентації моделі належного в усьому суцюзі.

Складність та багатоманітність явищ культури та результатів культуротворчості спонукала до використання в сучасних дослідженнях поняття «модель». Для прикладу, звернемося до зарубіжних словників.

За «Оксфордським філософським словником» («The Oxford Dictionary of Philosophy») модель детермінується в аспектах логіки та науки: по-перше, «у логіці – модель для структуривання висловів із певною інтерпретацією, відповідно до якої всі вони є істинними», по-друге, у науці «модель – це репрезентація однієї системи завдяки іншій, зазвичай, більш відомій, яка функціонує подібно до першої» [13].

У «Оксфордському онлайн-словнику англійської мови» термін «модель» тлумачиться в різних значеннях: в будівництві, літературі, в математиці, через подібність до чогось: «Те, що достеменно унаочнює або демонструє дещо інше, передусім

невелике за обсягом; це може бути особа або річ, яка уподібнена до іншої» [11].

Німецький онлайн-словник («Das Wörterbuch Duden online») з-посеред інших тлумачень поняття «модель» подає такі: «Модель є яскравим відображенням реальності. Вона може мати предметний або теоретичний характер»; «модель є концептом відтворення справжніх складних систем чи дій. Вона містить сутнісні ознаки чи взірці поведінки визначеного суб'єкта у відповідному контексті» [5].

Словенський «Філософський словник-довідник» Й. П'ячека представляє об'ємну статтю про модель і моделювання, зокрема, й визначення: «модель – це матеріальний або ідеальний об'єкт, який відтворює властивості та зв'язки іншого об'єкта, найменованого оригіналом, у наведеному контексті з певним ступенем узгодженості (за подібністю, ізоморфізмом, ізофункціональністю тощо), представляючи його в процесі матеріальної чи духовної діяльності таким чином, щоб у межах цього відтворення можна було отримати інформацію про оригінал на основі його дослідження» [7].

У словнику Й. П'ячека виокремлюється дидактична чи дослідницька мета створення моделі як спрощеного вигляду оригіналу, матеріальний чи нематеріальний спосіб його відтворення, природний чи рукотворний. Таким чином, вирізняються фізична та абстрактна моделі, а причиною структурування стає унеможливлення аналітики об'єктів чи явищ у їхньому реальному стані. Це, зокрема, пов'язано зі специфікою процесів, які можуть бути то повільними, то швидкими, укоріненими в минулому або прийдешньому. На противагу фізичній моделі як збільшеної чи зменшеної копії емпіричного об'єкта, абстрактна модель визначається через систему сутнісних складових, реальних або ідеальних, які конструюються з метою аналізу складніших сегментів та взаємозв'язків між ними. У наведеній статті підкреслено, що абстрактну модель можна розглядати як орієнтир у подальших дослідженнях певного об'єкта чи явища [7].

Роль моделі в науковому пізнанні досліджувала представниця польської філософії І. Домбська, яка в студіях 50-60-хх рр. 20 ст. зосередила увагу на детермінації, характеристиках та особливостях використання цього поняття в різних сферах знання. 2015 року в польському журналі «Філософія науки» опубліковано лекцію вченої, виголошену на конференції в Парижі (1959), а потім – у Варшаві (1960). Праця відзначалася інноваціями в плані розробки питання про сут-

ність та особливості моделі. Передусім, нею було запропоновано дворівневу класифікацію моделей на патерн-моделі та мапінг-моделі, розглянуто різновиди, із посеред яких: у сфері етики – етичний ідеал, у сфері естетики та мистецтва – естетичний канон, соціологічній сфері – модель країни, сфері логіки – формальна модель, сфері фізики – модель класичної механіки тощо [4, с. 141].

Дослідниця аргументувала думку, що «об'єкт можна вважати моделлю, якщо він виконує функцію представлення структури певного типу об'єкта і коли він призначений служити пілотним терміном, ізоморфним або гомоморфним іншому терміну якоїсь іншої аналогічної структури» [4, с. 143].

І. Домбська пояснює, що використання терміна «модель» у значенні «об'єкт для наслідування» у точних та гуманітарних науках, звичайно, відрізняються. Зразками таких моделей у гуманітарній галузі можуть бути моральний та естетичний ідеали, утопічні теорії. Важливим також є висновок ученої про те, що почасти в плані гомотетичних заходів модель постає їхнім джерелом, саме вона сприяє побудові нової теоретичної платформи, подекуди виконуючи функцію «логічного контролю» новоствореної системи. Щодо моделей гуманітарного плану, зазначено, що певний образ може бути представлений через різні моделі, і це залежатиме від тих аспектів, які прагне відтворити автор. Апелюючи до праць Х. Перельмана та Л. Ольбрехтс-Титек, І. Домбська наводить приклади осмислення образу Ісуса Христа: як взірця суверенної справедливості (Боссюе), як ідеалу толерантності (Локк), як втілення доброти (де Мере) [4, с. 143–144].

Низку питань про особливості теоретичної моделі порушив сучасний польський учений М. Мазурек на основі детального аналізу студій М. Редхеда, П. Ахінштейна, М. Блека. Вони належать до тієї кагорти дослідників, які представляють і реалізують описову ідею в теоретичному моделюванні. Ученого заінтригувала проблема ідентифікації структурованої моделі з самою теорією, що спонукало його до розкриття важливих питань. З одного боку, про принципи творення моделей, що вирізняються певними характеристиками, у випадку, коли дослідник не може цілком опиратися на теоретичну базу. З іншого, мислителя цікавить резонність висновків про модель як «спрощену теорію наближення» або «теорію, урізану до одного аспекту» [9, с. 148].

Дослідник актуалізує проблему функціональної специфіки теоретичної моделі, виокремлюючи

теоретико-евристичну, описову та функцію перевірки, наголошуючи на тому, що найважливішим все ж таки є опис певного об'єкта чи сукупності об'єктів, хоча за надто складних теоретичних констатацій уможлиблюється спрощення опису в теоретичній моделі. Окрім того, з огляду на плюралізм міркувань П. Ахінштейна та інших учених, М. Мазурек вважає доречним виокремлення ще однієї функції моделі – репрезентаційної [4, с. 150–151].

Аналізуючи поняття «модель» в системі методології наукового дискурсу, дослідники прагнули з'ясувати магістральні характеристики, що вирізняють її з-посеред інших відомих методів. Ці характеристики оприявнюються гранями тієї чи іншої сфери застосування, що спричинює поліаспектні підходи, відповідні формати визначень.

Низку праць про модель та наукове моделювання опублікував учений А. Кочонді, де він подає визначення поняття: «наукова модель – це матеріальна (речова) або ідеальна (смысловая) система, яка відтворює або відображає об'єкт пізнання, перебуваючи в об'єктивній відповідності щодо нього та замінює його в процесі дослідження так, що це вивчення дозволяє отримати нову інформацію про об'єкт пізнання» [8, с. 5].

У праці «Загальна теорія моделювання» (1973) Г. Стахов'як зосереджує увагу на тому, що «нині кожна галузь знання постає як знання в моделях і через моделі, і кожен дотик людини до світу потребує «взірцевого середовища» [12, с. 56].

До аналізу терміна «модель» звернувся Р. Мюллер у праці «Про історію концепції моделі та модельного мислення в обрамленні педагогіки» (1980), виокремлюючи сутність та особливості функціонування моделі в педагогічній сфері [10, с. 220].

У працях низки німецьких соціологів, зокрема С. Гарбордт, представлено магістральні функції моделі, зокрема, в пізнанні об'єкта дійсності, ознаках системності. Акцентовано, що модель – це спрощене відображення об'єкта з нівелюванням його несуттєвих характеристик, де, власне, питання важливості вивчення певних атрибутів залежить від мети і завдань дослідження. Водночас, процес моделювання передбачає певне спрощення [6, с. 51].

Виходячи з окреслених ознак моделі, у констатаціях ученого оприявнюється очевидність застосування методу абстрагування з метою встановлення магістральних атрибутів та якостей предмета чи явища. Абстрактна модель уможлиблює вивчення домінантних якостей поняття та відносить на периферію аналізу все другорядне. Отже, вибір між релевантними та нерелевантними сутностями залежить від пізнавальної мети ініціатора створення певної моделі [6, с. 135–138].

Інший німецький соціолог К. Г. Тройч диференціює моделі відповідно до сфери відображення, вирізняючи чотири типи:

- реальна модель (існування сфери відтворення в реальності);
- символічна модель (структурування сфери зображення з реальності);
- вербальна модель (природна мова як сфера образів);
- формальна модель (формальна мова як сфера зображення) [14, с. 10].

Якщо говорити про наукове пізнання, то йдеться про використання саме формальних моделей, оскільки в них сферою відображення є формальна мова, а сутність такого моделювання полягає в окресленні певного явища буття з подальшим тестуванням отриманих даних на основі створеної моделі.

Висновки. Таким чином, аналіз концептуальних підходів до окреслення поняття «модель» виявляє складність і поліаспектність зазначеної проблеми. У сучасних наукових студіях і дотепер ведеться полеміка стосовно кореляції понять «модель» та «об'єкт моделювання», принципів структурування моделей, їхньої класифікації, функціональної специфіки тощо. У науковому дискурсі визначено важливі ознаки моделей, із-посеред них – їхня співвіднесеність із об'єктами, рівень уподібненості, репрезентативність.

Моделі, наприклад, суттєво відрізняються від знаків, які представляють лише власну сутність, а також від символів, які можуть вказувати на інші об'єкти. Вони вирізняються самопрезентацією, а також здатністю представляти різні об'єкти та цілі структури, з якими вони поєднані домінантними ознаками. Водночас, представлені моделлю об'єкти можуть лежати на різних хронологічних рівнях: від минулого – до майбутнього.

Список літератури:

1. Козловський В.П. Концептуальні моделі як методологічний прийом дослідження Кантової антропології. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2015. Т. 167. С. 52–59.

2. Кульчицький І.М. Концептуалізація понять «модель» та «моделювання» у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Інформаційні системи та мережі. 2015. № 829. С. 273–284.
3. Овчарук О.В. Моделювання як методологічний чинник формування образу людини. *Культура і сучасність*. 2014. № 1. С. 36–41.
4. Dąbbska I. Pojęcie modelu i jego rola w naukach. *Filozofia Nauki. ARCHIWALIA*. Rok XXIII, 2015, № 2(90). PP. 141–152.
5. Das Wörterbuch Duden online URL: <http://www.duden.de/woerterbuch>
6. Harbordt S. *Computersimulation in den Sozialwissenschaften 2 Bände*, Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1974. 403 p.
7. Kocsondi A. A tudományos modellek és a modell-módszer fogalmáról, «Magyar Filozófiai Szemle», 1970.
8. Mazurek M. Modele teoretyczne. *Studia filozoficzne i interdyscyplinarne. Filozofia i nauka*. Tom 3, 2015. PP. 141–157.
9. Müller R. «Zur Geschichte des Modellbegriffs und des Modelldenkens in Bezugsfeld der Pädagogik», in Stachowiak. H., *Modelle und Modelldenken in Unterricht*, Bad Heilbrunn, KÜnhardt, 1980. PP. 202–224.
10. Oxford English Dictionary Online. Oxford University Press, 2015. URL: <http://www.oed.com/>
11. Piaček J. Pomocný slovník filozofie. URL: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/pomocny-slovník-filozofie.pdf>
12. Stachowiak H. *Allgemeine Modelltheorie*, Viena-New York, Springer, 1973. 506 p.
13. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford University Press, 2014. URL: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199541430.001.0001/acref-9780199541430> [ODP]
14. Troitzsch K. *Modellbildung und Simulation in den Sozialwissenschaften*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990. 83 p.
15. Tylor E. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* (Cambridge Library Collection – Anthropology). Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 960 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/primitive-culture/30955C7CED270E1AF80CB7FEECF85010#fn-dtn-information>

Pavlova A. K. UPDATE OF THE CONCEPT «MODEL» IN FOREIGN HUMANITIES OF THE 20TH CENTURY: DIALECTIC OF SENSES

The article traces conceptual approaches to delineating the concept of «model» in foreign scientific studies of the 20th century. Attention is focused on the essence, functional specificity and typology of models. According to theoretical generalizations, a model is an ideal (specimen, analogue) of a certain object of study, which reflects its essence, main features, manifestations and opens the way to synthetic understanding. Thanks to the model created by a certain subject, space is opened for learning new aspects of the content and pragmatics of the object of humanitarian discourse.

Analyzing the concept of «model» in the system of methodology of scientific discourse, researchers sought to find out the main characteristics that distinguish it from other known methods. These characteristics are manifested by the facets of one or another field of application, which causes multifaceted approaches, corresponding definition formats.

Among the various types of models, the most relevant and motivated is the abstract-theoretical one, which is outlined by two main formations – external and internal. The components of the external system are the primary, boundary and final constructs. The fundamental category, causality, principles, stages of progress, dominant constants, as well as conclusions, which are actualized at the stage of practical use of acquired knowledge, belong to the internal category.

In the scientific postmodern discourse, the issue of the dominant features of various types of models, relevant not only for philosophical disciplines, but also for the disciplines of the entire humanitarian cycle, is actively discussed. First of all, models are distinguished by a kind of boundary topos, since their essence is revealed through the correlation of the real object of knowledge and its primary understanding, creation of a concept, a kind of synthesis of the world and its projection. The model appears as an independent structure in relation to the core of knowledge and various theoretical approaches, in contrast to the status of a hypothesis, which is distinguished by theoretical justification, perfection, as well as practical proof of its truth.

Key words: oral traditional culture, folklore work, ethnos, personality, cultural creativity, model, anthropological model.